

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΤΟΜΟΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατέστη δῆλον, τὸ ἄτομον ζῆ, δρᾶ καὶ ἀναπτύσσεται ἀφ' ἑνὸς ὡς ἄτομον καθ' ἑαυτό, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς μέλος τῶν ομάδων, εἰς ἃς μετέχει, ἢ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀναπτύσσον τὴν κοινωνίαν αὐτήν.

Καὶ ἀποβλέπον μὲν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ του, ζῶν καθ' ἑαυτό, ἢ μεμονωμένον καὶ κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ζῆ τὸν ψυχικὸν βίον. Μετέχον ὅμως τῶν διαφόρων ομάδων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὀργανώσεων, μετέχον εἰς ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνίας, ζῆ τὸν κοινωνικο-ψυχικὸν βίον, δι' οὗ αὐξάνεται εἰς προσωπικότητα καὶ εὐρίσκει πλήρη καὶ πραγματικὴν ζωὴν. Ἀλλὰ ποῖα τὰ ὄρια τῆς κοινωνικῆς δράσεως;

«Τὸ ἄτομον», ὡς λέγει κοινωνιολόγος τις, εἶναι μέλος τῆς κοινωνίας ἐφ' ὅσον «ἀντιδρᾶ» εἰς τὰς ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ομάδων, εἰς ἃς μετέχει, ἐπιδράσεις. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀλληλεπίδρασις παύσῃ, τότε τὸ ἄτομον ἀποσπᾶται τῆς κοινωνίας καὶ παύει νὰ εἶναι προσωπικότης κοινωνική. Τὰ ὄρια διὰ τοῦτο τῆς κοινωνίας ταυτίζονται πρὸς τὰ ὄρια τῆς ἀλληλεπίδρασεως, τ. ἔ. τῆς μετοχῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον».

Ποῖος ὁ μηχανισμὸς τοῦ ψυχοκοινωνικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, καὶ διὰ τίνων μέσων ἢ ὑπὸ τίνων ὄρων λειτουργεῖ οὗτος, θὰ ἴδωμεν περαιτέρω. Ὅτι ἐνταῦθα διαπιστοῦμεν εἶναι ὅτι ζῶν μόνον τὸ ἄτομον ὀλίγα δύναται νὰ γνωρίζῃ, ὀλίγα ἀντιλαμβάνεται, ἐσφαλμένην δὲ ἀντίληψιν καὶ περὶ τῶν ἄλλων καὶ περὶ ἑαυτοῦ ἔχει. Τοῦναντίον μετ' ἄλλων συνεργαζόμενον εὐρίσκει ἀπειραρίθμους εὐκαιρίας νὰ δείξῃ τὴν ἱκανότητά του, νὰ δοκιμάσῃ καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὰς χαρὰς καὶ τὰς λύπας καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸν παντοῖον ἐσωτερικόν, διανοητικὸν καὶ συναισθηματικὸν βίον του, εἴτε ἐργαζόμενον, εἴτε συζητοῦν, εἴτε μελετῶν μετ' αὐτῶν.

Ἡ ἐπαφή του ἐπομένως μετὰ τῶν ἄλλων ἀτόμων δίδει εἰς αὐτὸ εὐκαιρίαν πρὸς εὐρυσιν τῆς πείρας καὶ ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητός του.

Κατανοοῦν δὲ ἕξ ἄλλου τὸ ἄτομον, ὅτι ἐν τῇ κοινῇ ζωῇ καὶ τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῇ ἀπὸ κοινοῦ ἐπιχειρήσει ἔργου τινὸς ὑπάρχουσιν ὄρια, περιορισμοὶ καὶ νόμοι, καθ' οὓς τοῦτο ὀφείλει νὰ πράττῃ καὶ νὰ ζητῇ τὴν πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν του, σχηματίζει κοινούς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, γνωρίζει τὸ ἐπιτρεπόμενον καὶ τὸ ἐπιτασσόμενον, τὸ καθήκον καὶ τὸ δικαίωμα, καὶ μορφώνει κοινὰ ἰδανικά καὶ κοινωνικὸν «πνεῦμα», τὸ ὁποῖον ὠθεῖ ἕκαστον συμμετέχον τῆς ὀμαδικῆς ἐνεργείας ἄτομον εἰς τὴν στέρησιν τῶν ἑαυτοῦ ἐπιθυμιῶν καὶ τὴν ζήτησιν ἀνωτέρων γενικῆς ὠφελείας. Οὕτω τὸ ἄτομον ἐν τῇ κοινωνίᾳ

εδρίσκειται πρὸ μιᾶς συνθέτου καταστάσεως κοινωνικῶν σχέσεων καὶ ἐπαφῶν πνευματικῶν καὶ οικονομικῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ, τὸ σύνολον δὲ τῶν περιπλόκων τούτων σχέσεων ἀποτελεῖ τὸν κοινωνικὸν βίον. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνίας συνεπάγεται καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου, ἢ κατάπτωσις δ' αὐτῆς ἐπιδρᾷ καὶ εἰς αὐτὸ καὶ ἐπιφέρει τὴν καθυστέρησίν του, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἐνέργεια τῶν ἀτόμων παράγει τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τύπον κοινωνίας, ἥτις τὰνάπαλιν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου κ.ο.κ. (1).

Κατὰ ταῦτα τὸ ἄτομον μόνον ἐν συμβιώσει μετ' ἄλλων ἀνθρώπων ἀναπτύσσεται, τὰ δὲ προτερήματά του καὶ αἱ κατευθύνσεις τῆς φύσεώς του μόνον εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον δύνανται νὰ ἐκδηλωθῶσι. Τὸ μέσον δὲ ἐκεῖνο, δι' οὗ τὸ ἄτομον ἀποβαίνει ὅ,τι καθημερινῶς, ἀξυανόμενον ἢ μὴ, γίνεται, εἶναι ἡ ἐπικοινωνία, ἢ ἐπαφή αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἀτόμων καὶ ὁμάδων.

Τὸ γεγονός τοῦτο φέρει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ὀρθῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ὁ Πλάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ του διδάσκει ὅτι τὸ ἄτομον ὡς μέρος τοῦ συνόλου ζῆ καὶ ὑφίσταται πρὸς χάριν τοῦ συνόλου τούτου, ὅπερ σύνολον ἔχει δικαίωμα νὰ διαθέτῃ δεσποτικῶς καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Ὁ Durkheim διδάσκει ὅτι τὸ ἄτομον δὲν ἔχει ἐπόστασιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, «L' Individu n'existe pas», εἶναι αὐτόματον, ἐνεργοῦν καὶ κινούμενον, ὡς δι' ἡλεκτρικοῦ κομβίου, ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, αἵτινες περιβάλλουσιν αὐτό. Ὁ Cooley, ἐξ ἄλλου, παραδέχεται ὅτι ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἄτομον εἶναι δύο ὄψεις τοῦ αὐτοῦ πράγματος. **Ἦ ο ὕ ἢ ἀ λ ἡ θ ε ι α ;**

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται, αἱ ἐπαφαὶ καὶ αἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων εἶναι τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἀτόμου καὶ κοινωνίας· ἐξ ἄλλου ὅμως καὶ τὸ ἄτομον, ὡς ἔμψυχον καὶ «ἀντιδρῶν» εἰς τὰ ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἢ τοῦ περιβάλλοντος ἐρεθίσματα καὶ «καταστάσεις», εἶναι καὶ τοῦτο ὁ φορεὺς τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας, ἰδίᾳ δὲ τὸ «ἀνωθεν κεκλημένον», ἢ προσωπικότης ἐκείνη, ἥτις, ἔχουσα τὴν δύναμιν νὰ κατέρχεται εἰς τὰ βάθη καὶ τὰ μύχια τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς καὶ κατανοοῦσα ἢ διαισθανομένη τοὺς πόθους τῆς, προσφέρει πάντοτε κάτι νέον ὑπεράνω τῆς ἐποχῆς τῆς καὶ ἀποβαίνει ἢ γέ τ ι ς εἰς τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρησκείαν.

Τὸ νέον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ ἐκλεκτὴ προσωπικότης χαρίζει εἰς τὴν κοινωνίαν εἶναι βεβαίως τὸ διέπον αὐτὴν πνεῦμα, ἢ ἐνδιάθετος αὐτῆς τάσις καὶ ἐπιθυμία, ἀλλ' ἢ κυοφορία ταύτης ἐπιτελεῖται διὰ τοῦ «γάμου», οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ὁδηγοῦ-ἀτόμου μετὰ τοῦ ὁμαδικοῦ πνεύματος.

Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου μεγάλων ὁδηγῶν τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Βούδδα, τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Γκαίτε, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Λου-

(1) *Ποβ. καὶ Small A. — General Sociology σ. 485—489.*

θήρου, τοῦ Κοραΐ κ.λ.π. ἀποδεικνύει τὴν ὑπερδύναμον σημασίαν τῆς θέσεως τῆς προσωπικότητος εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὸν πολιτισμόν(1).

Τὸ ἄτομον ἐπομένως καὶ ἡ κοινωνία εἶναι «στοιχεῖα» μᾶλλον συμπληρωτικά, ἐφιστάμενα ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν καὶ ἀμοιβαίως ἀναπτυσσόμενα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθῇ τὸ ἄτομον ὑπὸ τῆς κοινωνίας, οὐδ' ὡς «μέσον» πρὸς «σκοπὸν» νὰ θεωρηθῆται, ἀλλὰ μᾶλλον «σκοπὸς» καθ' ἑαυτό, ὡς ὁ Kant πρὸ πολλοῦ ἐκήρυξε, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Πλάτωνα, θέσαντα τὸ ἄτομον ὑπὸ τὴν δικτατωρίαν τοῦ συνόλου(2).

Ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ὅμως ἐπιδράσει ἀτόμου καὶ κοινωνίας εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη ὄχι μόνον συνεργασία, ἀλλὰ καὶ ἀνταγωνισμός. Ἄλλ' ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τούτῳ ἔγκεινται τὰ σπέρματα τῆς προόδου ἀτόμου καὶ κοινωνίας, ἐφ' ὅσον τὰ διαφέροντα ἀτόμου καὶ κοινωνίας δύνανται εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν νὰ ἁρμονίζωνται, συνδυάζωνται καὶ ταυτίζωνται. Καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ συνδυασμῷ τούτῳ καὶ τῇ ἁρμονίᾳ τῶν διαφερόντων ἀτόμων καὶ ομάδων ἢ ομάδων καὶ κοινωνίας, ἐν τῇ μορφώσει κοινωνικῆς συνειδήσεως ὡς ὁδηγοῦ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀτόμων, ἔγκειται γενικώτερον ἢ λύσις τῆς ὀρθῆς ἠθικῆς διαβιώσεως καὶ προόδου ομάδων ἢ τάξεων καὶ τῆς κοινωνίας ἐν συνόλῳ. Καὶ τοῦτο δέον νὰ εἶναι τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ κριτήριον πάσης προοδευτικῆς κοινωνίας καὶ τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς διαβιώσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἠθικῆς πρὸς τοῦτο ἀγωγῆς αὐτοῦ. Ἄν ἐθισθῇ νὰ ἐνεργῇ οὕτω τὸ ἄτομον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀποβαίνει φορεὺς προόδου καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας ὡς συνόλου· ἡ ζωὴ του ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ζωὴ ὑπηρεσίας καὶ συμβολῆς εἰς τὸ κοινὸν καλόν, ζωὴ θεβαίως ἀγῶνος ὅπως ἐπιτευχθῇ μία καλύτερα αὔριον διὰ πᾶσαν τὴν κοινωνίαν, οὐχὶ μόνον τὴν στενήν, ἐθνικὴν, ἀλλὰ γενικώτερον ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὴν κοινωνίαν, ἀναγνωρίζεται ὡς ζωὴ παροδική, ἀπέναντι τῆς αἰωνίου ζωῆς τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας. Τὸ τοιοῦτον ἄτομον ὀνομάζεται ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν καὶ εἶναι ὄντως τοιοῦτο, ἐφ' ὅσον οἱ σκοποί, οὓς ἐπιδιώκει, καὶ τὰ μέσα του δὲν εἶναι διάφορα, οὔτε ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἐφ' ὅσον οὕτως ἔχει μορφωθῆ, ὥστε νὰ συλλαμβάνῃ τὰ σχέδιά του, νὰ διαρρυθμίξῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς πράξεις του ἐν σχέσει καὶ ἐν ὄψει πάντοτε τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῶν ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων, ὧν τοῦτο εἶναι μέλος.

Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῆς ομάδος, εἴτε τάξις ὀνομάζεται αὕτη, εἴτε φυλὴ, εἴτε ἔθνος. Ὅφείλει τ.ἔ. αὕτη νὰ ζητῇ οὐχὶ τὸ ἑαυτῆς μόνον συμφέρον ἀνεξαρτήτως τοῦ τῆς ὀλότητος, ἀλλὰ νὰ ἀναγνωρίξῃ τὸ αὐτό, ὡς ἀνωτέρω καὶ τὸ ἄτομον, ἰδανικὸν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπότητος, ἔξ οὗ ἐξαρτᾶται καὶ τὸ ἀτομικὸν τῆς συμφέρον, ἐν τῇ τὰ μέγιστα συνεξαρτωμένη σήμερον ζωῇ ἐπὶ τῆς γῆϊνης ταύτης σφαίρας.

Δὲν ὑπάρχει θεβαίως ἀντίρρησης, ὅτι ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν

(1) Περὶ. Κεφ. 1ῷ Κοινωνικὴ Πρόοδος.

(2) Βλ. Μέρος τέταρτον.

τῇ κοινωνίᾳ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιφέρῃ εἰς αὐτὸ στερήσεις, δυσφορίας καὶ παρακώλυσιν τῆς ἐκπληρώσεώς τινων ἐκ τῶν ἐνστίκτων αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ἐπιβάλλει τὴν μερικὴν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα στέρησιν τοῦ ἀτέμου, πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μονίμου, τοῦ γενικοῦ, τοῦ σπουδαιότερου συμφέροντος, δι' οὗ ρυθμίζεται ἡ ἁρμονία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Κατὰ ταῦτα ἡ κοινωνικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀτομικὴ δραῖσις εἶναι λειτουργίαι συμβαδίζουσαι κατ' ἴσον ρυθμὸν.

Ἄλλ' ἵνα τοῦτο ἐπιτυγχάνηται, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἡ κοινωνία δὲν πρέπει νὰ εἶναι κώλυμα, ἀλλὰ μέσον, δι' οὗ πᾶν ἄτομον νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα καὶ τὴν εὐκαιρίαν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου ἀνωτέρου σκοποῦ(1). Ἡ κοινωνία τ.ἔ. ὀφείλει νὰ παρέχῃ εὐκαιρίας εἰς τὸ ἄτομον πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ νὰ βοηθῇ αὐτό, ἵνα βοηθήσῃ καὶ τοῦτο τοὺς ἄλλους, διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὸν κοινὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς των.

Ἡ οὕτω τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου νοοῦσα κοινωνία ἀποδίδει ἀξίαν εἰς αὐτό, οὐχὶ ὡς μέσον πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἢ ἐκπλήρωσιν σκοποῦ τινος, ἀλλ' ὡς εἰς αὐτοτελὲς ὄν, ὅπερ βοηθεῖ πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν ὁμοίων του, ἐξ ἧς μανθάνον τοῦτο τὸν τρόπον τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἄλλων, ἀποκόπτον τὰ ἐλαττώματά του καὶ συντονίζον τὰς ἐνεργείας του πρὸς τὸ κοινὸν καλόν, ζῆθλον κατὰ κοινήν γνώμην καὶ ἐπιθυμίαν ἀρεστὸν καὶ ἠθικὸν καὶ ἀναπτύσσεται εἰς ἠθικὴν προσωπικότητα, ἐν ἣ περιλαμβάνεται τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν. Τοῦναντίον, ἂν ἡ κοινωνία παντοιοτρόπως ἐκμεταλλεύεται τὸ ἄτομον, τότε καὶ τοῦτο, ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου, ὅσον-δήποτε ὑγιεῖς καὶ ἐκ φύσεως χαρακτηριστικὰ καὶ ἰκανότητας ἢ διαθέσεις καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν μίμησιν τῶν πολλῶν, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἄλλων καὶ τὴν ζήτησιν πλέον σκοπῶν ἀτομιστικῶν, ἂν μὴ ἐνίοτε ἀντικοινωνικῶν, ὅταν μάλιστα οἱ ἐντεταλμένοι τὴν φύλαξιν τῆς καθεστηκυίας τάξεως καὶ οἱ ἠγέτορες τῆς, πολιτικοὶ ἢ μή, ἀδιαφορῶσι περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐξυψώσεως αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνία τέλος καὶ δὴ τὰ διάφορα αὐτῆς ἰδρύματα καθῆκον καὶ σκοπὸν ἔχουν οὐχὶ νὰ παρέχῃσι μόνον εὐημερίαν καὶ διάφορα ὑλικά ἀγαθὰ ὑπὲρ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ νὰ χρησιμεύωσι καὶ ὡς μέσα ἀναμορφώσεως καὶ ἀναπλάσεως αὐτῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν μάλιστα δὲ τῶν παιδαγωγούντων ἐκ τῶν μελῶν αὐτῶν εἶναι ἡ αὔξησις, ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρὸς πρόοδον ὄθησις τῶν μελῶν των. «Πᾶσαι, λέγει ὁ Dewey, αἱ κοινωνικαὶ λειτουργίαι, οἱ νόμοι καὶ τὰ καθιδρύματα ἐγένοντο διὰ τὸν ἄνθρωπον μᾶλλον καὶ οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτά.»

2. Τὸ ἄτομον ἐν τῇ σημερινῇ κοινωνίᾳ.

Συνεργάζεται σήμερον τὸ ἄτομον ἢ ἀνταγωνίζεται; Εἶναι τὸ ἄτο-

(1) Ποβ. καὶ G. Lipps — Γ. Παναγιωτίδου. Αἱ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις. σ. 295 κ. ἔξ.

μον ἐν τῇ σημερινῇ κοινωνίᾳ «σκοπὸς» ἢ «μέσον πρὸς σκοπὸν» Συνοργάζονται σήμερον αἱ ὀμάδες, αἱ τάξεις, τὰ ἔθνη, ἢ ἀνταγωνίζονται.

Θεωρητικῶς καὶ τὰ ἄτομα καὶ αἱ ὀμάδες καὶ τὰ ἔθνη γνωρίζουσι καὶ ἀναγνωρίζουσιν, ὅτι μόνον διὰ συνεργασίας καὶ οὐχὶ δι' ἀνταγωνισμοῦ εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ παγία εἰρήνη καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας.

Καὶ ὅμως ἐν τῇ πράξει πᾶν τοῦναντίον σχεδὸν ὑπὸ πάντων ἐπιχειρεῖται. Οἱ ἡγέται τῶν ἔθνων καὶ οἱ ἀρχόμενοι ἐφαρμόζουσιν ἀντὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ διαφέροντος πρὸς τὸν πλησίον, ἀντὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τὸ «Bellum omniū contra Omnes». Ἀντὶ τοῦ «ὄ σὺ μισεῖς ἑτέρω μὴ ποιήσης» καὶ ἀντὶ τῆς θυσίας ἢ τοῦ διαφέροντος ἑνὸς ἐκάστου ὑπὲρ τῶν πολλῶν, τρέπονται πρὸς ἐξοπλισμούς, πρὸς πάλιν, πρὸς ἐπέκτασιν, πρὸς ζήτησιν «γωνίας γῆς ὑπὸ τὸν ἥλιον» κ.τ.ῶ.

Τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα, ὅπερ διέπει τοὺς πολιτικούς ἡγέτας καὶ τοὺς κυβερνωμένους ἐνηλίκους, χαρακτηρίζει καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων γενεῶν. Τὸ παιδίον καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ σχολεῖον, ἀντὶ νὰ συνεργάζεται, ἀνταγωνίζεται πρὸς τοὺς ἀδελφούς του ἢ τοὺς συμμαθητάς του. Ἡ ἀμίλλα ἢ ἐγωϊστικὴ, ἢ φιλαυτία, ὁ ἐγωϊσμὸς καλλιεργοῦνται, ἀντὶ τῆς συνεργασίας, τῆς κατόπιν κοινῆς συζητήσεως καὶ ἀποδοχῆς κοινῆς συμφώνου καὶ ὁμοθύμου δράσεως κοινῶν ὠφελίμων σκοπῶν. Εἰς τὰ προβλήματα τῆς μαθήσεως εἰς τὰ παιγνίδιά του καὶ τὰς προσπαθείας του τὸ παιδίον ἐργάζεται ἀτομικῶς καὶ ἐγωϊστικῶς πρὸς ἐπικρατήσιν του, πρὸς ὑπερφυσίαν τῶν ἄλλων καὶ πρὸς καθυπόταξιν.

Ὡς δὲ τὰ ἄτομα, οὕτω καὶ αἱ ὀμάδες εὐρίσκονται ἐν ἀνταγωνισμῷ καὶ διαρκεῖ πάλιν, ἐν πραγματικῇ βιοπάλῃ, προσπαθοῦσαι νὰ ὑπερνικήσωσι, νὰ ὑπερπηδήσωσι, νὰ ὑπερακοντίσωσι, νὰ ἐκμεταλλευθῶσι, νὰ ἐξοντώσωσι ἢ νὰ ὑποσκελίσωσι τὰ ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας, εἴτε ἔμποροι εἶναι ταῦτα, εἴτε μηχανικοί, εἴτε τεχνίται, εἴτε κόμματα, εἴτε καθηγηταὶ πανεπιστημίου.

Ἀπὸ τῆς νηπιακῆς του ἡλικίας λοιπὸν τὸ ἄτομον μανθάνει πῶς νὰ διαθέτῃ καὶ νὰ κρατῇ ἑαυτὸ εἰς στάσιν ἀντιπάλου, ἕτοιμον πάντοτε ὡς ὁ ἀλέκτωρ πρὸς μάχην καὶ ἀνταγωνισμόν. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τοῦ μικροῦ παιδὸς ἐμφυτεύονται βραδύτερον ἐν τῷ σχολείῳ φιλοδοξίαι, ὑποβάλλονται παραδόσεις, ἀναγνώσματα, πρόγραμμα ὕλης διδακτικῆς καὶ ἰδανικὰ καθαρῶς ἀτομιστικά, πολλάκις δὲ καὶ ἐχθρικὰ κατὰ τῶν ἄλλων ἔθνων, ἔνεκα τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον ἐμποδίζει τὸ κοινὸν ἔργον, «φραῦλος κοινωνός» γινόμενον, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης.

Οὐδαμῶς παράδοξον ἐπομένως ἢ ἐμφάνισις τῶν πολέμων καὶ τῆς πάλης ἀτόμων καὶ τάξεων.

Ποία ἡ θεραπεία καὶ ἡ βελτίωσις ;

Ἡ θεραπεία εἶναι τι ἐσωτερικὸν καὶ ἔγκειται εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν διαθέσεων καὶ τῶν σκέψεων, καὶ δὴ τῶν ἰδανικῶν τῆς παιδείας.

Τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ ἀνταγωνισμός, ἢ βία καὶ ὁ πόλεμος δύνανται νὰ ἐλαττωθῶσι καὶ νὰ παύσωσι, δὲν εἶναι μόνον αἱ ἐν ἀτμοσφαιρᾷ ἀμφιβολίας καὶ ἀτομικῶν βλέψεων τελούμεναι εὐρωπαϊκαὶ διασκέψεις, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινή, ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψιν τῆς σχέσεως ἀτόμου καὶ κοινωνίας, ἐκπαιδεύσεις.

Ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας, εὐρυνθείσης διὰ τῶν μέσων τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῶν ἐφευρέσεων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοῶσῃ εἰς ἕκαστον ἔθνος χωριστὰ τὴν πραγμάτων τῆς τοιαύτης σχέσεως, εἶναι φανερόν. Ἀνάγκη ἐπομένως ἀπὸ κοινοῦ συναντήσεως τῶν Ὑπουργῶν τῆς Παιδείας τῶν ἀμεσώτατα σήμερον συνδεομένων καὶ συνεξαρτωμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς πληρεξουσίων τῶν ἐθνῶν τῶν, ἵνα προέλθωσιν εἰς συνεννόησιν καὶ μετὰ συζήτησιν καὶ ἀποδοχὴν κοινοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινωνιστικῶν ἀρχῶν τῆς συνεργασίας, τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς συνεννοήσεως, τῆς εἰρήνης, τοῦ «L'un pour tous, tous pour l'un», εἰς ἃ καὶ ἡ μέθοδος καὶ ἡ διδακτέα ὕλη καὶ ὁ σκοπὸς καὶ τὰ ἰδανικά καὶ τὰ μέσα νὰ καθορισθῶσι καὶ ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἐπιδιωχθῶσιν εἰς ἑκάστην χώραν(1).

Τότε εἶναι ἐπόμενον καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς νὰ περιορισθῇ, ἂν μὴ ἐξαλειφθῇ, καὶ τὸ ἄτομον νὰ ἀντιληφθῇ, ὅτι εἶναι μέλος ἑνὸς συνόλου καὶ τοῦ συνόλου τούτου τὸ συμφέρον εἶναι καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον, τούτου ἢ εὐημερία εἶναι καὶ ἰδική του εὐημερία, καὶ ὅτι τὸ ἄτομον εἶναι τι παροδικόν, ἐνῶ τὸ σύνολον εἶναι τὸ μόνιμον καὶ τὸ διαρκές, ἢ δὲ συνολικὴ ἐργασία εἶναι τι τὸ ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀτομικὴν εὐημερίαν καὶ ὅτι διὰ τῆς συνολικῆς ταύτης εὐημερίας θὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἰκανότητα τῆς ἐξελιξέως του, δι' ὅσας γραμμὰς κατευθύνσεως φύσει ἐκ Θεοῦ ἔλαβεν ἢ ἐκ κληρονομικότητος.

Ἄλλως, ἡ τοιαύτη τελειοποίησις τοῦ ἀτόμου, ἢ ἀπελευθέρωσις του καὶ ἡ πραγμάτωσις τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἕνεκα τῆς διαρκῶς αὐξανομένης ἐπικοινωνίας, ἐνώσεως καὶ συνεργασίας τῶν ἐργαζομένων μαζῶν τῶν διαφόρων λαῶν, εἶναι ἐπίμενον νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τῶν κάτω καί, κατ' ἀναπότρεπτον ἀνάγκην, βιαίως.

Ἐφαρμογή. Τὸ ἐκπαιδευτικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρξε τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἀτόμου καὶ κοινωνίας.

Πῶς τὸ ἄτομον δέον νὰ ἐκπαιδευθῇ, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τελείαν τῆς προσωπικότητός του ἀνάπτυξιν καὶ ταύτοχρόνως νὰ διατηρήσῃ τὴν λειτουργίαν τῶν κοινωνικῶν ἰδρυμάτων καὶ νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρόβδον αὐτῶν; Τοῦτο εἶναι τὸ παλαιὸν πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, διάφορον ὅμως λαμβάνον λύσιν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς, ἐξ οὗ καὶ διάφορος ἦτο ἑκάστοτε ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ σκοπὸς τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς ἔγκειται εἰς τὸν συνδυασμὸν καὶ τὴν

(1) Πρὸβ. Γ. Σακελλαρίου. Τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τοῦ αὐτοῦ, Δημοκρατία καὶ Δημοκρατικὴ μέθοδος εἰς τὸ σχολεῖον.

σχέσιν δύο στοιχείων : τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, καὶ τῶν κοινωνικῶν καθυκόντων τῆς προσωπικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξυπηρετήσεως.

Κατὰ ταῦτα ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς σήμερον δὲν δύναται νὰ εἶναι μόνον ἡ τελεία τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀτόμου ἀνάπτυξις, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὔτε ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν κοινωνίαν, οὔτε ἡ προσαρμογὴ εἰς αὐτήν, οὔτε ἡ πρόσκτησις τῆς κοινωνικῆς κληρονομίας.

Ἄλλὰ τοῦναντίον σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μεγαλυτέρας ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς εὐημερίας. Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων κατὰ ταῦτα δὲν δύναται νὰ περιλαμβάνῃ τὴν παροχὴν γνώσεων, τὰς ὁποίας ὁ μαθητὴς δεόν νὰ κατέχῃ, ἵνα δυνηθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κύκλον τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων. Τοῦναντίον τὸ πρόγραμμα δεόν νὰ περιλαμβάνῃ ὅ,τι ἡ σημερινὴ γενεὰ κρίνει ἄξια καὶ ἐπωφελῆ διὰ τε τὰ άτομα καὶ τὴν κοινωνίαν ἐν συνόλῳ.

Ἡ τοιαύτη ἀρχὴ προϋποθέτει τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἐπανεκτίμησιν τῆς ἀξίας—ἀτομικῶς καὶ κοινωνικῶς—τῆς διδασκομένης ὕλης. Ἄλλη τ.ἔ. ἦτο ἡ ἱστορία, ἄλλα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ μαθήματα, ἄλλη ἡ γεωγραφία κ.λ.π. πρὸ μιᾶς ἢ δύο γενεῶν, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ σημερινὴ καὶ ἀσφαλῶς διάφορος θὰ εἶναι, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, ἢ μετὰ ἔτη διδακτέα ὕλη.

Ἐπειδὴ δὲ ἀκόμη διάφορος εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, τὸ πρόγραμμα θὰ παρουσιάζῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὴν παροῦσαν ζωὴν, τὰς παρούσας κοινωνικὰς ἐνεργείας, τὰς παρούσας ἠθικὰς ἀντιλήψεις καὶ τὴν παροῦσαν ἐκτίμησιν τῆς μορφωτικῆς ἀξίας τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο συνεπάγεται τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ προγράμματος τῆς ὕλης ὑπὸ μορφὴν προβλημάτων τοῦ παρόντος, ἐξ ὧν ἀγόμενοι οἱ μαθηταὶ ὁμαδικῶς θὰ ὀδηγῶνται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ὕλης, τῶν γνώσεων τ.ἔ. τῶν ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος προερχομένων. Τοιουτοτρόπως, καὶ μόνον τοιουτοτρόπως, τὸ παιδίον δύναται νὰ ἔχῃ διαφέρον, δύναται νὰ αὐτενεργῇ καὶ νὰ ὠθῆται εἰς περαιτέρω αὐτενεργεῖαν καὶ αὐτόβουλον μάθησιν. Κατὰ ταῦτα τὸ πρόγραμμα δεόν νὰ εἰσάγῃ τὸ παιδίον εἰς τὸν βίον, ὡς οὗτος εἶναι καὶ ὡς ἔδει νὰ εἶναι, οὐχὶ δὲ ὡς τὸ πάλαι.

Ὅτι ἡ καλουμένη μέθοδος τῶν προβλημάτων (ἅτινα προβάλλονται ὑπὸ τοῦ αὐτενεργοῦντος σπουδαστοῦ εἰς τὸ εἰς μικρὰν αὐτοδιοικουμένην κοινωνίαν μεταβληθὲν σχολεῖον μὲ δημοκρατικὴν μορφὴν) εἶναι ἡ τὸ μέγιστον διαφέρον ἐξελίσσουσα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐπιβοηθοῦσα, τοῦτο δὲν χρήζει ἐξετάσεως (1).

Ἐμφανὲς δὲ ἐπίσης εἶναι ὅτι μία τοιαύτη μέθοδος προϋποθέτει ἐκ μέρους τοῦ διδάσκοντος γνῶσιν τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδός, τῶν διαφορόντων του καὶ τῶν ἐνεργειῶν του, γνῶσιν τῆς διδακτέας ὕλης, κατανόησιν τῶν ὕρων καθ' οὓς μανθάνει τὸ παιδίον καὶ γνῶσιν τῆς διδακτικῆς τέχνης καὶ τῆς σχολικῆς διακυβερνήσεως, πράγματα, ἀποκτώμενα διὰ σπουδῆς καὶ ἀσκήσεως

(1). Περὶ Γ. Σακελλαρίου, *Ψυχολογία τοῦ παιδός* σελ. 337 κέξ.

επαρκούς εἰς τὰς παιδαγωγικὰς σχολὰς καὶ τὰ πανεπιστήμια.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Συγκεφαλαιώσατε τὰ λεχθέντα ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.
2. Τίς ἡ σημασία τῆς παρουσίας ἄλλων ἀνθρώπων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοσυνειδησίας ἢ τοῦ «ἐγώ» ἐνὸς ἀτόμου ;
3. Τίς ἡ σχέση τῆς λέξεως «προσωπικότης» πρὸς τὴν λέξιν «πρόσωπον», ἐξ ἧς ἡ πρώτη παράγεται ;
4. Τίς ἡ ὀρθὴ σχέση ἀτόμου καὶ κοινωνίας ;
5. Ποία ἦτο ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ποία κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς ἐλευθερίας, ποία εἶναι σήμερον ;
6. Ποία ἡ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης συνέπεια διὰ τὴν σχολικὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας ;
7. Διὰ τί ἡ μέθοδος τῶν «προβλημάτων» εἶναι ἡ λυσιτελεστέρα διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ ἀτόμου ;
8. Ποία ἡ σημασία τοῦ πολιτεύματος μιᾶς χώρας ὡς πρὸς τὴν σχέσιν ἀτόμου καὶ κοινωνίας ;
9. Ποία ἡ θέση τοῦ ἀτόμου ἐναντι τῆς κοινωνίας κατὰ Πλάτωνα ; Κατ' Ἀριστοτέλη ;
10. Πῶς τὰ άτομα ἀξιώνονται κοινωνικῶς ;
11. Κατὰ πόσον σιμβολίζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ κοινωνικῇ διαβιώσει ;
12. Τί εἶναι Ἠθική, καὶ πόθεν αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς ἐκπηγάζουν ;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀριστοτέλους — Πολιτικά.
2. Cooley Charles — Social Organization, New York 1922.
3. Durkheim E. Education et Sociologie, Paris 1921.
4. Dewey John — Human Nature and Conduct.
5. Lipps G. — Γ. Παναγιωτίδου. Αἱ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις.
6. Πλάτωνος Πολιτεία.
7. Σακελλαρίου Γ. Δημοκρατία καὶ Δημοκρατικὴ μέθοδος εἰς τὸ σχολεῖον.
8. Small A. — General Sociology.